

In gesprek met dhr. Kooijmans over de Wittenbergse nachtegaal

Een gesprek voeren over de liederen van Luther met dhr. Kooijmans is niet moeilijk. Kooijmans is een kenner bij uitstek en vertelt enthousiast over de inhoud en achtergrond van deze liederen. Met klem wijst hij ons op de rijke erfenis die er te vinden is in deze, maar ook andere liederen van de Kerk van alle eeuwen. We zouden er meer mee kunnen doen ... Eén probleem is er wel: waar het hart vol van is, loopt de mond van over en er is maar beperkte ruimte beschikbaar voor dit interview. Daar is raad op: de rest leest u maar in het prachtige boek waarvan de titel in dit interview is overgenomen: de Wittenbergse nachtegaal.

Wat voor soort liederen heeft Luther gemaakt?

Hij maakte zesendertig liederen, waaronder zeven berijmde psalmen. Andere zijn Schriftberijmingen, zoals het visioen van Jesaja (Jesaja 6), de Lofzang van Simeon, de Tien Geboden en weer andere bewerkingen van oude Latijnse gezangen.

Onlangs schreef iemand dat 'Een vaste burcht' niet van Luther is. Klopt dat?

Deze oude misvatting is te herleiden tot de verwarring rondom de veronderstelling dat het lied in 1521 naar aanleiding van de rijksdag in Worms zou zijn gedicht en het feit dat de oudste drukken ervan pas dateren van rond 1530.

Een 18^e-eeuwse beschrijving van het thans onvindbare gezangboek van Joseph Klug uit 1529 noemt echter het lied met de vermelding van Luthers naam en ook later handhaafde Luther zijn naam bij het redigeren van de herdrukken.

Dat de roomsen ontkenden dat liederen die zoveel weerklank vonden, van Luther waren, bevorderde deze misvatting.

Het lied dateert uit 1527, toen Luther door een ernstige ziekte dacht te sterven, zijn testament maakte en biechtte bij zijn medepredikant Johannes Bugenhagen. Tevens was de situatie in Wittenberg ernstig, doordat de pest uitbrak en vele zieken in Luthers huis werden ondergebracht. In deze nood nam hij al dichtend de toevlucht tot psalm 46 en vond hij houvast in de sterke Held Jezus Christus. Hoewel het dus geen triomflied van de Reformatie is, geeft het wel blijk van Luthers krachtig geloof in de moeilijkste omstandigheden.

Wat vind je zelf het mooiste lied van Luther en waarom?

Op grond van inhoud en vormgeving kun je liederen op verschillende manieren mooi vinden, maar voor mij springen er vier liederen uit.

In de eerste plaats 'Aus tiefer Not'. Over psalm 130 laat Luther het licht schijnen van zonde tegenover genade op grond van de verdienste van Christus. De manier waarop hij verwoordt hoe hij zich afwendt van eigen verdienste en zich geheel aan Christus toevertrouwt en op Hem hoopt, is indrukwekkend.

In de tweede plaats 'Nun freut euch, lieben Christen, gmein', waarin Luther zijn bekering verhaalt. Hij doet dit op een levendige, vertellende manier, waarbij hij de zondaar, God de Vader en Christus Die Zich Borg stelt en met de zondaar onderhandelt, sprekende invoert. Mede door de frisse, tot zingen uitnodigende melodie werd het lied zo populair.

Vervolgens 'Christ lag in Todesbanden'. In dit paaslied maakt Luther de betekenis van de Reformatie duidelijk door het beschermende bloed van het paaslam in de nacht van de uittocht uit Egypte te vergelijken met het gelovig gebruik van Christus' lichaam en bloed tijdens het Heilig Avondmaal. Tenslotte zijn prachtige berijming van De lofzang van Simeon, waarin voor Simeon de prikkel des doods is verdwenen door het aanschouwen van de beloofde Zaligmaker. De verstilde, door Luther zelf gemaakte melodie, versterkt de sfeer van een gelovige overgave.

Vindt u dat we naast de Psalmen meer gezangen zouden moeten zingen, bijvoorbeeld in de gezinnen?

In Efeze 5:19 en Kol. 3:16 staat de aansporing psalmen, lofzangen en geestelijke liederen te zingen. Sommigen

Wie zich met Luther bezighoudt, voelt zich verbonden met de kerk van alle eeuwen en beseft dat onze reformatorische kerken van die ene boom slechts een bepaalde tak zijn.

verstaan daaronder verschillende soorten psalmen, terwijl Calvijn aangeeft dat men het onderscheid tussen de genoemde soorten niet zeker kan aangeven en de kanttekenaren voorzichtig spreken over een mogelijke verwijzing naar verschillende opschriften van de psalmen. In elk geval beperkten Calvijn en na hem de gereformeerde kerken zich bij de kerkzang tot psalmen en handhaafde Luther daarnaast de klassieke hymnen, bijvoorbeeld van de kerkvader Ambrosius. Het zou onjuist zijn deze uitgangspunten als absolute tegenstellingen te zien en elkaar daarop te veroordelen, temeer als we zien dat Marnix van Sint Aldegonde aan zijn psalmberijming een bundel Schriftuurlijke Lofzangen toevoegde en dat er in ons psalmboek ondanks restrictieve bepalingen van de Dordtse Synode niet-Bijbelse gezangen als de Morgenzang, de Avondzang en de Bedezang voor de Predikatie voorkomen.

Luther handhaafde altaargezang en koorzang en voerde daarnaast gemeentezang in als de 'vox perpetua ecclesiae' (de voortdurende stem van de kerk). Hij beschouwde dit als een van de kenmerken van de ware kerk. Zingen had volgens hem een goede invloed op de jeugd, waardoor het zingen van onzedelijke 'Buhllieder' werd bestreden.

Calvijn ging ervan uit dat we God niet beter kunnen loven dan met de woorden die Hij ons Zelf gaf. Strikt genomen behelst zijn standpunt een breder liedrepertoire dan alleen de psalmen. Te denken valt aan andere poëtische, hymnische gedeelten van de Schrift, waarvan wij de drie nieuwtestamentische lofzangen gebruiken, maar vele andere niet, zoals de lofzangen van Mirjam, Debora en Hanna, het Hooglied, het gebed uit Habakuk 3, Paulus' zegelied uit Romeinen 8 en lied der liefde uit 1 Kor. 13 en

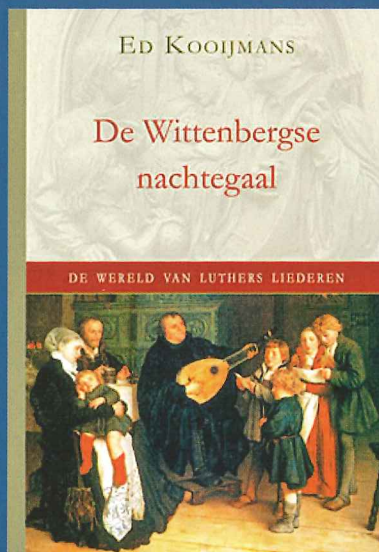
het gezang uit Openbaring 5 over het geslachte Lam. Mijn boek wil de discussie hierover niet openbreken, maar in de vergelijking tussen Luther en Calvijn stuit men hier als vanzelf op.

Buiten de kerkdienst om kwam het zingen van gezangen bij de gereformeerden door de gezelschappen wel tot grote bloei. Willem Sluiter spreekt in het voorwoord van zijn 'Eijbergse Sang-lust' over het klinken van zijn liederen uit de huizen, waaraan hij merkt, dat de ontuchtige liedekens door Gods genade worden uitgedreven. Ook werden liedbundels van Van Lodenstein en Groenewegen, gezien de grote aantallen herdrukken, ongetwijfeld veel gebruikt. In de periode na de Nadere Reformatie maakten buitenlandse dichters als Watts, Hart, Toplady en Malan inhoudsvolle gezangen. Zo is er (in combinatie met de hierboven genoemde Schriftuurlijke gezangen) een uitgebreid geestelijk erfgoed voorhanden, waaruit onze scholen, gezinnen en verenigingen kunnen putten.

Luthers liederen zijn vaak objectief van toon, zodat er van hem maar één in de bundels van gezelschapskringen terecht is gekomen. Is dit geen tekort?

De reformator Calvijn laat zich in zijn werken zelden uit over zijn geestelijke ervaringen. Alleen in zijn psalmencommentaar schrijft hij iets over zijn eigen bekering. Dat wil niet zeggen, dat hij die persoonlijke ervaringen niet kende, maar hij legde als reformator de grondslagen van de Kerk, waarop later kon worden verder gebouwd. Dit geldt ook voor sommige van Luthers werken, hoewel hij daarnaast inzake de genadeleer enthousiast getuigt over zijn 'vrolijke ruil' met Christus, hoe Deze zijn zonde op Zich nam en er Zijn gerechtigheid voor terug schonk.

De Wittenbergse nachtegaal

De Wittenbergse nachtegaal is een naam die Hans Sachs, een bekende reformatorische volksdichter, aan Luther heeft gegeven. De muzikale talenten van Luther zijn later pas openbaar gekomen. De omschrijving bleek wel terecht. Hij stelde zijn talenten in dienst van degenen die de Lutherse kerkdiensten bezochten. Hij zorgde voor gezangboeken voor de eredienst. Hij dichtte – hoewel hij zichzelf daartoe onbekwaam vond – een aantal kerkliederen. Zingen was voor Luther persoonlijk heel belangrijk en kon dat ook voor anderen zijn. Zingen is niet alleen loven van God, maar ook een prediking tot de naaste. In dit boek beschrijft de auteur uitvoerig hoe Luther is gekomen tot het dichten van zijn 36 liederen en wat de achtergrond en de strekking ervan is. Veel historische wetenswaardigheden uit het leven van Luther komen aan de orde. Dat maakt dit boek heel interessant, niet alleen voor de muzikliefhebber. Heel mooi is weergegeven dat het zingen van geestelijke liederen voor Luther persoonlijk grote betekenis had. In angst voor de dood en de duivel – Luther dacht daar niet licht over – ja zelfs in vertwijfeling, maar ook in blijdschap waren ze een grote steun voor hem. Blijdschap kende deze reformator zeker ook, want hij wist: Ik ben de Uwe, Gij zijt mijn. In dit ontroerende lied doet hij verslag van zijn bekering. Ook andere liederen bevatten persoonlijke ervaringen. Luther vreesde vaak de dood - ondanks de 'vrolijke ruil' bleef hij zowel een gerechtvaardigde als een zondaar tot aan zijn dood - maar hoefde niet te vrezen, want zegt hij: God heeft het mij beloofd: De dood zal als een slaap zijn. Zo is het ook gebeurd: zijn einde was vrede.

De Wittenbergse nachtegaal, door Ed Kooijmans, gebonden, 381 blz. uitgeverij Den Hertog, 2014, prijs € 32,50.

In het gezelschapsleven van de achttiende eeuw kwam de focus steeds meer te liggen op de ervaringen in de ziel. Daarom nam men in de 'Uitgekipte geestelijke gezangen' alleen Luthers lied 'Nun freut euch, lieben Christen gmein' op. Hierin vertelt hij immers over zijn bekering in bevindelijke woorden, die nauw aansluiten bij de 'tale Kanaans' uit de piëtistische kring.

Dit betekent echter niet dat de nadere reformatoren andere uitingen van Luther niet waardeerden. Wilhelmus á Brakel spreekt in zijn hoofdstuk over het zingen zeer positief over Luthers liederen en in 'Sions worstelingen' schrijft Fruijtier dat Luther, behalve in zijn avondmaalsopvatting, in alles met de gereformeerde leer accordeerde. We moeten er dus voor waken bevindelijkheid als enige en hoogste norm te hanteren, want de Heere maakt in Zijn dienst gebruik van mensen met onderscheiden gaven en eigenschappen. Zo zijn de preken van ds. Hellenbroek anders dan de bevindelijke samspraken van Wilhelmus Schortinghuis en de liederen van Jacobus Revius van een geheel ander karakter als die van Jodocus van Lodenstein.

Luther greep terug op het Nieuwe Testament en de Vroege Kerk. Hebben die liederen ook nog waarde voor ons?

Als augustijner monnik oriënteerde Luther zich bij het herinvouren van de gemeentezang op de kerk van de eerste eeuwen, toen in Milaan de hymnen van Ambrosius werden gezongen. Van zijn zesendertig liederen zijn er veertien een bewerking van vroeg-kerkelijke hymnen of andere Latijnse middeleeuwse gezangen, bijvoorbeeld het adventslied 'Nun komm, der Heiden Heiland', dat teruggaat op de hymne 'Veni Redemptor gentium' van Ambrosius en 'Christum wir sollen loben schon', waarin hij de hymne 'A solis ortus cardine' van Sedulius bewerkte. Kenmerkend voor deze liederen is de nadruk op de leerstukken aangaande de Drie-eenheid, de Godheid van Christus en de bovennatuurlijke geboorte uit de maagd Maria, omdat daarover toen veel werd gestreden. Verder bewerkte Luther het 'Te Deum laudamus', in de achttiende eeuw door Ahasverus van den Berg vertaald als 'Wij loven U, o God' en het lied 'Lauda Sion Salvatorem', dat ook door Van Lodenstein werd bewerkt.

In de kring waartoe Van Lodenstein behoorde, bestond grote waardering voor het geestelijk erfgoed uit de Middeleeuwen. In poëziebundels komt men Bernardus' lied 'Jesu dulce memoria' (Jesu gedachtenis is zoet) als wijsaanduiding tegen, men bestudeerde diens Hoogliedpreken en Voetius spoorde zijn studenten aan de 'Navolging van Christus' van Thomas á Kempis te lezen. Deze hoogleraar stierf met het aan Bernardus toegeschreven lied 'Desidero te milies' (duizendmaal wens ik U) op de lippen.

In onze kring is deze band met de kerk der eeuwen helaas grotendeels verloren gegaan. Hier valt voor ons nog veel te herontdekken.

Hoe is de verhouding tussen Luther en Calvijn als het gaat om het allegoriseren van de oudtestamentische tekst, bijvoorbeeld in het aanwijzen van David als beeld van Christus in de psalmen 68 en 69?

Luther maakte op de Wartburg een vertaling van het Nieuwe Testament. In zijn streven naar een zo bevattelijk mogelijk Duits liet hij desnoods de letterlijke betekenis van de grondtekst los om een goed begrip van de bedoeling te bevorderen.

Tot in 1534 de gehele Bijbel gereed kwam, bleef een juist zicht op de verhouding tussen het Oude en Nieuwe Testament voor hem een worsteling. Steeds meer concentreerde hij zich met een beroep op Psalm 40:8 op Christus als de eigenlijke Betekenis van geheel de Schrift. Alle psalmen en profeten betrok hij op Christus, tenzij de tekst dit onmogelijk maakte. Zo kwam hij tot zijn uitspraak over het kruis en de rots, die aangeeft, dat het Evangelie zolang als een waterstroom in de rots van de Wet verborgen blijft, totdat men er met het kruis tegen slaat, de steenrots scheurt en het water naar buiten borrelt.

Een verschil met de gereformeerde vertalers is, dat Luther deze zienswijze niet tot de exegese beperkte, maar ook toepaste in zijn vertaalmethode. Daarom wees hij in zijn berijming van psalm 46 Christus als de in de psalmtekst genoemde Toevlucht aan. Binnen de gereformeerde traditie laat men de grondtekst meer ongemoeid en reserveert men de zinbeeldige betekenis voor de verklarende aantekeningen.

Zijn Luthers liederen niet wat algemeen, bijvoorbeeld het lied 'Mensch, willst du leben seliglich', vertaald als: 'Als u de zaligheid verkiest?'

Luthers woord 'willst' is door mij vertaald als 'verkiest', echter niet bedoeld als de keus van een mens met een vrije wil, maar zoals de Heere Jezus tot de rijke jongeling zei: Doch wilt gij in het leven ingaan, onderhoud de geboden. Gods keus sluit overigens de menselijke keus niet uit, maar juist in, zoals we kunnen zien bij Mozes en Ruth.

De vraag of liederen te ruim zijn, staat in onze kring vaak ter discussie, met name ten aanzien van gezangen. Mogen we 'Vaste rots van mijn behoud' van Toplady wel meezingen, gezien de woorden 'daar het bloed voor mij gestort, enz.'? Deze persoonlijke toeëigening geldt immers niet voor iedereen?

Lieder van Moody en Sankey en uit de Opwekkingsbundel zijn vaak zeer algemeen en bevatten remonstrantse dwalingen als zou Christus' bloed voor alle mensen gestort zijn. Van deze liederen nemen wij afstand, maar anderzijds is het zo, dat wat op de Bijbel gefundeerd is en Gods volk kan meezingen, betrouwbaar en tevens een objectieve waarheid is. Als Van Lodenstein de lof op Jezus bezingt, vertolkt hij de waarheid, al lijkt het ruim. Voor wie deze zaken niet persoonlijk van toepassing zijn, kan de inhoud een bede zijn.

Wat trekt u het meest in Luther aan?

In de eerste plaats dat hij over de meest belangrijke levensvraag, namelijk: 'Hoe krijg ik een genadig God?' heel indringend heeft geschreven. In zijn aanvechtingen, maar ook in momenten van blijdschap en geloofs zekerheid laat hij zich recht in het hart kijken.

In de tweede plaats zijn kunstzinnig karakter. Hij zong graag met zijn huisgenoten, waarbij hij zichzelf op de luit begeleidde en hij schakelde een kunstenaar als Lukas Cranach in bij de verbreiding van de Reformatie. Gelukkig houden ook nu nog velen zich bezig met de Lutherse orgelkorallen en andere vormen van de kerkmuziek die hij voorstond. Voor hen geeft mijn boek veel informatie.

Ten slotte zijn blijvende gerichtheid op de 'una sancta', de universele kerk. Dit opent voor ons weidse perspectieven: Wie zich met Luther bezighoudt, voelt zich verbonden met de kerk van alle eeuwen en beseft dat onze reformatorische kerken van die ene boom slechts een bepaalde tak zijn.

Reformatorische Zorgboerderij

'de 3 margen'

